

THE REPRESENTATION OF ANTHROPONYMS IN THE EPIC POEM
“SAB’AI SAYYOR”

Urmonova Hurriyat Olmos qizi

Lecturer, Department of Uzbek Linguistics, Navoi State University

“SAB’AI SAYYOR” DOSTONIDA ANTROPONIMLARNING
IFODALANISHI

NavDU o‘zbek tilshunosligi kafedrası o‘qituvchisi

Urmonova Hurriyat Olmos qizi

Annotatsiya: Ushbu tezisda onomastik ko‘lamning katta qismini tashkil etuvchi antroponimlar haqida fikrlar mavjud. Dostonda mavjud antroponimlar izohi bilan birgalikda tezisda o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: onomastika, termin, antroponim, leksik sath, laqab, kosmonim, ism qo‘yish, onomastik birlik, nomshunos

Annotation: This thesis contains insights into anthroponyms, which constitute a significant part of the onomastic scope. The anthroponyms found in the epic poem are reflected in the thesis along with their explanations.

Key words: onomastics, term, anthroponym, lexical level, nickname, cosmonym, naming, onomastic unit, onomastician

Аннотация: В данных тезисах представлены мнения об антропонимах, составляющих значительную часть ономастического пространства.

Антропонимы, встречающиеся в дастане (эпосе), отражены в тезисах вместе с их толкованием.

Ключевые слова: ономастика, термин, антропоним, лексический уровень, прозвище, космоним, наречение именем (имянаречение), ономастическая единица, ономаст (исследователь имён)

O‘zbek onomastikasi (nomshunosligi) bugun rivojlanib borayotgan sohalardan biri. Leksikologiyaning obyekti bo‘lgan so‘z onomastikada ham muhim ahamiyat kasb etadi. Onomastik birliklarni o‘rganish va to‘plash tilimiz lug‘at sostavining boyishiga yordam beradi. Ijodkorlar asarlarida esa bu birliklar turli ma’no qirralarini yuzaga chiqaradi. Chunki ijodkor so‘zlarning eng sarasini “chertib-chertib” tanlab oladi. Demakki, tilimizning naqadar boyligini adabiyotimizda yaratilgan, san’at namunalari bo‘lgan asarlarimizdan bilishimiz mumkin. Bejizga til bilan hamohang tarzda adabiyot kelmaydi. Chunki ijodkor “tabiiy ehtiyoj”i bilan yangi so‘zlar yaralib, leksik sathda o‘z

Learning and Sustainable Innovation

aksini topadi, lugʻat tizimiga koʻchadi. Yozuvchi, shoirning tildan ijodiy foydalanishini oʻrganish, bir tomondan, uning individual uslubini, badiiy mahoratini chuqurroq tushunishga imkon bersa, ikkinchi tomondan, adabiy til taraqqiyotining koʻpgina nazariy masalalarini hal etishga yordam beradi”.¹

Oʻzbek tilida bu termin oʻrnida ism, kishi ismi, odam otlari nomlari kabi terminlar qoʻllaniladi.² Ismlarda jamiyatning madaniyati va ijtimoiy hayoti aks ettirilgan boʻladi. Ismlar maʼlum bir shaxsning avlodi, uning jamiyatda tutgan oʻrni haqida ham xabar beradi. Insoniyat paydo boʻlibdiki, uning ismi ham mavjud. Ismsiz inson yoʻq. Ismlar jamiyatda muhim maʼnaviy va siyosiy ahamiyatga ham ega. Demak, ota-onaning farzandi oldidagi asosiy burchlaridan biri unga toʻgʻri va chiroyli ism qoʻyish eʼtirofli masʼuliyatdir. Manbalarda ham ism va ism qoʻyish haqida turli xil qarash va fikrlar mavjud. Bu haqda nomshunos Ernest Begmatov quyidagi fikrlarni aytib oʻtadi: “Ism va ism qoʻyish odati – biror yakka shaxsni oʻzgalardan farqlash, ajratish ehtiyoji tufayli tugʻilgandir. Antroponim deb yozadi Azim Hojiyev (anthropos-odam+onyma-nom) kishining atoqli oti, ism. Leksikologiyaning (onomastikaning) kishi otlarini (nomlarini) oʻrganuvchi boʻlimi.³ Antroponimlarning noodatiy shakllarini Alisher Navoiyning koʻpgina dostonlarida uchratamiz. Jumladan “Sabʼai sayyor” dostonida *Ha, Diloromning payvasta hilol qoshlari Bahromni hiloldek nozik va xasta qilib tashladi. U yorining kiyik koʻzlarini koʻz oldiga keltirarkan, koʻnglining dashtida yuzlab jayronlarning yugurib yurganini his etar edi. U kiyikdek goʻzal yorini oʻylab joni qolmagani uchun uni charxning Bahromi Goʻri deb atashdi.*⁴ Bu parcha asarning XVII-bobidan olingan boʻlib, goʻr - yovvoyi eshak, qulon. Ikkinchi misrada qabr, mozor maʼnosida qoʻllangan. Bu soʻz Bahrom ismi bilan birga ishlatilishining sababi shundaki, shoh shu hayvon ovini juda sevgan. “Goʻr” Bahromning laqabiga aylangan. “Ani Bahrom Goʻr dedilar, Muning jihatini baʼzi dedilarkim. Goʻrni sher sayd qilganda, aning oʻqi egnisidin oʻtub, yerga tegdi. Baʼzi debturlarkim, goʻr oviga koʻp moyil erdi”⁵. Antroponimlar tizimida laqablar ham oʻziga xos oʻrin tutadi. Laqab soʻzi arabcha boʻlib, “ikkinchi nom” maʼnosini ifodalaydi.⁶ E.Begmatov taʼrificha, “Laqab-shaxsga uning atrofdagilari tomonidan beriladigan, kishining xarakterli belgi va xususiyatini ifoda qiluvchi, asosan, shaxs ismi bilan birga qoʻllanuvchi nomi”.⁷

¹ Қўчқортоев И. Бадий нутқ стилистикаси. –Тошкент, 1975. –Б.47-48.

² Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. –Тошкент, 2013. – Б.10

³ Hojiyev A. Lingvistik terminlarning izohli lugʻati. – Toshkent, 1985. – B.17.

⁴ Навоий А. Сабаи сайёр. – Тошкент: Фафур Фулом, 1991. – Б.367. Qolgan misolar ham shu kitobdan olinadi.

⁵ <https://navoi.natlib.uz>

⁶ Qilichev B. Onomastika. Oʻquv qoʻllanma. – Buxoro, 2023. – B.109.

⁷ Бегматов Э., Улуқов Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006 – Б.42.

Bahrom ismining izohini E.Begmatov quyidagicha tavsiflaydi. “Bahrom (ft.) – Mirrix (Mars) sayyorasining nomidan. U baxt-saodat timsoli hisoblanadi yoki Bahrom (qadimgi Eron shohlaridan biri) dek mard, jasur bo‘lsin”. (O‘xshashlari: Bahromali, Bahromqul, Bahromiddin).⁸ Navoiy o‘z asarida har ikki ta’rifga mos keluvchi o‘rinlarni keltiradi. Masalan: *Osmon sen tufayli sayr etuvchi, yer esa osoyishta, falakdagi Bahrom g‘azabnok, Zuhraning Diloromi esa, chang chaluvchidir. Sen dahrning bunyodini qilayotganingda ko‘k samoni yetti gumbaz bilan yaratding// yoki //Quyosh o‘zining ulug‘vorligidan uyalib yerga kirib ketgan edi. Uning savlatini ko‘rgan Bahrom qilichini qiniga solib, unga dam berdi. Nurdan yuzidagi gardi zohir bo‘lgan Mushtariy esa, tezda o‘z minbaridan tushdi* (354). Dostondagi I- va IV-boblardan olingan bu parchalarda esa Bahrom ismi antroponim emas, aksincha kosmonim(osmon jismlari bilan bog‘liq nomlar) sifatida qo‘llanmoqda. Chunki bu yerda Yer, Mars (Bahrom), Quyosh, Yupiter (Mushtariy), Cho‘lpon yulduzi (Zuhra/Zuhro) kabi osmon jismlari va sayyoralardir. Antroponim sifatida qo‘llangan parcha sifatida quyidagini ko‘rsatish mumkin: *Xullasi kalom, shoh Bahrom o‘z murodiga emas, Diloromiga yetdi. Bu joy har taraflama xoli va xilvat edi., mahbubaning amri bilan yana hammayoq berkitildi. Bundan o‘zga yana ne desan bo‘ladi? Pinhoniy ne ishlar bo‘lganini aytishim mumkinmi? Kim qiziqsa, fikr qilib, o‘zi topib ola qolsin...* (392). Bu o‘rinda so‘z ishqdan g‘amnok bo‘lib, oxiri yoriga yetgan shoh Bahrom haqida bormoqda. Navoiy asarning bosh qahramoniga Bahrom deya ism tanlashiga sayyora nomi turtki bo‘ldimi yoxud doston yozish qoidalaridan kelib chiqib shu nomni tanladimi bizga qorong‘udir (Chunki “Xamsa” yozish tartib-qoidalariga ko‘ra, to‘rtinchi doston shoh Bahrom va Dilorom ishqiy sarguzashtlariga bag‘ishlanishi shart). Navoiy asarlari lug‘atida esa, Bahrom (f) 1. Mirrix (Mars) sayyorasi; Bahromi falak ham deyiladi; 2. Qadimgi Eron shohlaridan birining nomi. O‘xshashlari: Bahromvash, Bahromgin ta’riflari beriladi.⁹

Halab shahrida bir badavlat xoja bor bo‘lib, uning butun rasm-u odati mehmonnavozlikdan iborat edi. Uning xalq orasida obro‘- e’tibori behad bo‘lgani singari, mol-davlatining ham son-sanog‘i yo‘q edi. Bir katta mehmonxonasi bo‘lib, unda qancha oshna-og‘ayni bo‘lsa, shuncha begonalar ham mehmon bo‘lar edilar. O‘zi nihoyatda rahmdil, tabiatan saxiy odam edi. Oti Axiy bo‘lib, butun shahar eli ichida ma’lum va mashhur edi. U goh-goh otga minib, katta-kichik har xil ko‘chalarda sayr qilib kezar, boshi berk ko‘chalarga ham kirar, vayronalarni ham axtarar edi. Kim

⁸ Бегматов Э. Ўзбек исмлари маъноси. – Тошкент, 2007. – Б.52.

⁹ Навоий асарлари луғати. – Тошкент, 1972. – Б.102.

biron narsaga muhtoj bo'lsa, unga kerakli narsani berar edi (421). Parcha XXI-bob 1-iqlim musofirining afsonasidan keltirildi. Dostonda **Axiy** ismi berilgan. Bu ism haqida E.Begmatovning "O'zbek ismlari ma'nosi" lug'atida shunday deyilgan: "Axiy (ar.) – do'st, birodar; yuksak mehr, saxovat, muruvvat egasi"¹⁰. Haqiqatda dostonda ham bu o'z isbotini topgan. Bu personajga tanlangan ismiga ham ma'no yuklatilgan. Qahramon va uning ismi o'rtasida bog'liqlik mavjud. Unga shunchaki bu nom qo'yilmagan edi. Fikrimizning isboti sifatida Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asarining "Saxovat va himmat bobida" keltirilgan jummalarni ayta olamiz. Ya'ni "Birta o'tmakni ikki bo'lub, yarmin bir ochg'a berganni saxiy de; o'zi yemay barin muhtojga berganni axiy de"¹¹ jummalari edi. "Sab'ai sayyor"dagi Axiy ham o'zi uchun eng qadrli bo'lgan narsalarini odamlardan ayamas, hattoki nikohidagi xotinini ham do'sti uchun xadya qilishi, ism tabiatiga to'g'ri keladi. Shu sababli Navoiy bu qahramonga Axiy deya nom berdi.

Nihoyat, ular Moniyni chaqirib aytdilarki: "Ey, fan va san'atning mahoratli ustasi! Boshlab, mana shunday qasrlarni qurish haqida maslahat berib, shohning xursandchiligiga sababchi bo'lmish kishi sen eding. Endi uning dardi arib, salimul-a'zo bo'lib ketishiga ham, ta'bining ravshan tortishiga ham sen sababchi bo'lgan (411). Bu XIX-bob Bahromga mahoratli naqqosh Moniy tomonidan qasr qurilishi va Bahromning dardlarini aritish haqidagi bobdir. Navoiy asarlari lug'atida ham Moniy – afsonaviy o'tkir rassom, naqqosh; Moniy musavvir – surat soluvchi, rassom Moniy deya ta'rif berilgan¹². Xuddi o'z ta'rifiga mos ravishda asarda ham Moniy o'z ishinings ustasi, mohir ustadir. Dostonning eng katta qismni antroponimlar tashkil etdi. Bular quyidagilar: Navoiy, Nizomiy Ganjaviy, Qorun, Xusrav, Ashraf, Nuriddin Abdurahmon Jomiy, Ibn Hojib, Ibn Hojar, Imomi A'zam, Ibn Foriz, Xusrav Dehlaviy, Husayn Bahodirxon, Sulton Husayn bin Mansur, xon bin Xon, Chingizxon, Alanquva, Rustam, Isfandiyor, Bahrom (Bahrom Go'ri), Anushirvon, Ozar o'g'li Halilluloh, Yazdijird, No'mon, Munzir, Sinmor, Xusravi G'ozi (Husayn Boyqaro), Moniy, Dilorom, Farhod, Shirin, Xonu, Jasrat, Farrux, Axiy, Xorun, Muso, Zayd Zahhob, Jamshid, Sa'd, Faylaqus, Mohruh, Juna, Ma'sud, Xisrav Parvez, Jaypur, Ballu, Jobir, Navdar, Mehr, Ma'mun, Suhayl, Muqbil, Qatron, Mudbir, Aflotun, Kofur, Afridun (Faridun), Kayumars, Tahmuras, Hushang, Zahhok, Gushtosp, Gurshosp, Kayqubod, Kaykovus, Kayxusrav, Tahamtan, Tus, Doro, Bahman, Iskandar, Dorob, Ashk bin Doro, Som, Mirzo Husayn kabilar hisoblanadi.

¹⁰ Begmatov E. O'zbek ismlari ma'nosi. – Toshkent, 2007. – B.39.

¹¹ Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent, 2018. – B. 87.

¹² Навоий асарлари луғати. – Тошкент, 1972. – Б.397.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Қўчқортоев И. Бадиий нутқ стилистикаси. –Тошкент, 1975. –Б.47-48.
2. Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. –Тошкент, 2013. – Б.10
3. Hojiyev A. Lingvistik terminlarning izohli lug‘ati. – Toshkent, 1985. – B.17.
4. Навоий А. Сабъаи сайёр. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 1991. – Б.367.
5. Qilichev B. Onomastika. O‘quv qo‘llanma. – Buxoro, 2023. – B.109.
6. Бегматов Э., Улуқов Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006 – Б.42.
7. Бегматов Э. Ўзбек исмлари маъноси. – Тошкент, 2007. – Б.52.